

ЗВ'ЯЗОК РЕЛІГІЙНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО В ЕТНОІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Наталія СОВІНСЬКА

Copyright © 2005

Постановка суспільної проблеми. В період національного відродження української держави життєво важливою проблемою, поряд з іншими, є *релігійна*. При цьому успіх залежатиме, з одного боку, від її правильного науково-теоретичного обґрунтування, з іншого – від повновагомості та зваженості її повсякденного зреалізування.

Складність цієї проблеми на шляху до повнокровної соборності зумовлена: а) історико-соціальними обставинами перебігу етногенезу, б) етнічним складом населення і конфесійним різноманіттям громадян, в) поліконфесійним складом населення, г) географічною мережею віруючих. У зв'язку з цим потрібне науково-теоретичне осмислення зазначених умов у їх соціально-політичному змістовому наповненні.

По-перше, треба сказати про *суть етноісторичного процесу, котрий притаманний для України?* “Релігія як соціальне явище безпосередньо вплетена в етнічну структуру суспільства, через що не могла існувати поза такими історичними формами спільностей людей, як рід і плем'я (племінні культури), народність (політеїстичні релігії), нації (іудаїзм, індуїзм та ін.). Не звільнилися від етнічного впливу і світові релігії, попри їхній універсалізм і космополітизм” [5, с. 23]. Не дивно, що всі релігії в минулому виникли як племінні (родові), а згодом, ставши національними релігіями, не втратили своїх зв'язків з етносом, оскільки

виросли із соціально-політичних умов кожного народу. Відтак усі релігії так чи так поєднані з етносом (народністю, нацією), його культурою і психологією.

В етноісторичному процесі України такий взаємозв'язок релігійного й національного виявився: 1) в “асиміляції елементів племінних культів, вірувань наявних етнографічних груп тощо (наприклад, у давнину греко-візантійське православ'я змішалось з політеїстичними віруваннями слов'ян на території Київської Русі)” [3, с. 41], а потім українського етносу, що привело до трансформації його в українську національну форму православ'я; 2) у привласненні національних форм побуту, традицій, звичок, психічного складу українського етносу, що спричинило “появу та еволюцію різноманітних форм релігійної культурної практики, тобто обрядів, ритуалів, свят та ін. [5, с. 31]; 3) у використанні в релігійній церковній практиці національних елементів мистецтва, зокрема живопису в іконографії, музики, що виконується на народних інструментах, національних мелодій у церковно-хоровому співі (скажімо, знаменитий київський розспів, прийнятий мотивами народної обрядової пісні), української архітектури у церковному будівництві та інших національних цінностей матеріальної та духовної культури. Важливо також відзначити, що “в релігійно-церковній практиці досить часто використовуються культурні цінності етнічних груп” [3, с.

12], на підґрунті яких власне й утворюється український народ. Все це зумовлює розмаїття в оформленні культових споруд, проведенні релігійних свят та обрядів, пристосуванні тих чи інших вірувань, релігійного культу до певних елементів духовної культури етносу (традицій, свят, звичаїв), внаслідок чого “релігійне стає надбанням культури всього етносу чи народу” [6, с. 173]. Зокрема, святки Зеленої неділі відповідають християнському святу Трійці.

Релігія не тільки пов’язана з національним духовним життям народу, а й вплетена у широкий діапазон національно-етнічних процесів. Так, в Україні релігія і церква, зокрема православ’я, брали активну участь у житті нації та в міжнаціональних відносинах, пробуджували за певних історичних умов національну свідомість народних мас, активізували національно-визвольну боротьбу, обстоювали національне відродження, суверенітет і незалежність української державності тощо. З іншого боку, “релігія і церква можуть відігравати негативну роль у національних процесах” [10, с. 121], бути додатковим джерелом суперечок у міжнаціональних відносинах, служити розпаленню релігійно-націоналістичних, або шовіністичних пристрастей і ін. Відомі також випадки, коли “церква і конфесійні громади, опанувавши національні звичаї й традиції, пристосували їх до своєї практики, зберігають самобутність національної культури етнічних меншин, є засобом і формою задоволення потреб у національному, земляцькому чи сімейному спілкуванні” [2, с. 178].

Окремо відзначимо і той факт, що взаємозв’язок релігії та етносу зумовлює створення певних історичних спільностей – етноконфесійних груп і меншин. Перші являють собою відособлену частину народу, культурно-побутові, мовно-етнічні та інші особливості яких є наслідком політико-територіальної та історично-географічної ізоляції на релігійно-політичній, культурній чи світоглядній основі.

“В етнополітичній історії України етноконфесійні групи переплітали релігію, культуру, політику, ідеологію та мораль у тугий вузол гострих проблем людського життя, внаслідок чого виникали політико-невротичні ситуації, конфліктні зони і т. ін.” [9, с. 79]. Етноконфесійні меншини – це уособлена частина народу чи нації зі своєю культурою, побутом, психічним складом (ментальністю), які утворилися внаслідок ізоляції, пов’язаної з релігійною належністю. Відносини її членів часто “регулюються особливою системою соціального контролю – церковними статутами і релігійною системою права, думками віруючих, нормами релігійної моралі тощо” [4, с. 49].

По-друге, окреслимо сутність етнічного складу населення та конфесійне різноманіття останнього. Для глибшого розуміння відмінностей обрядово-культуової практики конфесій і церков в Україні, навіть у межах одного віросповідання, доцільно розглянути етнічний склад населення країни, а також висвітлити вплив поліетнічного складу українського народу на утворення конфесійного різноманіття.

Попри наявність загальнонаціональних рис українського народу, “його культура і побут зберігають певні відмінності, що знаходять відображення в ритуально-культуовій практиці, оформленні церковної архітектури, проведенні релігійних свят та обрядів” [6, с. 79]. Безперечно, це зумовлено насамперед характером історичного розвитку окремих регіонів, природно-географічними умовами, соціально-етнічними особливостями формування населення та ін. Як відомо, територія України поділяється на низку окремих історико-етнографічних зон – Наддніпрянина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Волинь, Прикарпаття та Закарпаття. Наведений умовний поділ території на етнографічні зони має особливості, що, у свою чергу, характеризують культуру й побут тих чи інших груп населення. Історично на зазначених територіях склалися такі найвідоміші етно-

графічні групи: українські горяни (гуцули, лемки, бойки) в західноукраїнських областях; поліщуки, пінчуки, литвини — на Поліссі; севрюки — у східноукраїнських областях тощо. Геоісторична поліетнічна структура населення України доповнювалася різноманітними етнонімами, політонімами, антропонімами та іншими групами. Інколи внаслідок віроповідного забарвлення етнічної самосвідомості, тобто підміни етноніма конфесіонізмом, виникали навіть певні віроповідні групи. Так, “на Буковині існувало населення — як романомовне, так і українське, що звалося волохами через православну належність” [3, с. 94]. Етносоціальна структура ускладнювалася також завдяки переселенням із інших регіонів і країн. Так Україна визначально формувалася як поліетнічна країна, що не могло не вплинути на забарвлення релігійної визначеності.

На сучасному етапі населення України також залишається поліетнічним. “Приблизно 85% його становлять українці, які рівномірно населяють територію держави. Решта населення — росіяни, білоруси, євреї, поляки, молдавани, румуни, угорці, болгары, греки, німці, татари, вірмени та інші етнічні групи” [6, с. 94]. Процес виникнення і формування багатьох етнічних груп на території України був зумовлений не тільки складними соціально-політичними чинниками, багатовіковими міжетнічними стосунками, спільністю історичної долі, а й релігійними факторами — церковними міжусобицями, міжконфесійними конфліктами, гонінням на іновірців у суміжних країнах. Зокрема, певна “частина росіян переселилася в Україну в 60-х роках XVII століття після релігійної реформи патріарха Никона через переслідування старовірців із боку Російської церкви та держави” [12, с. 74]. Нову хвилю російських переселенців в Україну, цього разу в XIX столітті, “спричинили переслідування сектантів російського православ’я — духоборів і молокан” [12, с. 75]. Завдяки цьому в Україні з’явилися не лише ро-

сійські поселення, а й нові релігійні громади — старовірів, духоборів, молокан та ін.

Розселення поляків в Україні було пов’язане спершу зі Східною Галичиною, а потім із Правобережжям, де в межах українського етнічного масиву з XIV століття формувалися найчисленніші польські етнорелігійні громади католиків. Глобальне переміщення польського населення у XVII–XVIII століттях до Правобережної України, “засилля польських поміщиків і католицького духовенства призвели до масового покатоличення місцевого українського населення, а відтак і до створення католицької церкви” [14, с. 121]. Натомість “поселення євреїв в Україні з’явилися ще за часів Київської Русі” [6, с. 94], де існували громади слов’яномовних євреїв (кенаани). З XVI століття тут оселялися ашкеназі — вихідці з Польщі, які розмовляли мовою германської групи індоєвропейської сім’ї (ідиш). “Розселені спорадично, окремими етнорелігійними громадами на Правобережжі, євреї започаткували тут іудаїзм, а згодом і його течію — хасидизм” [7, т. 6, с. 74]. Воднораз румунізації українського населення Північної Буковини, сприяла особлива організація церковного управління і шкільної освіти, а також “належність румунів та українців до православ’я, що зумовило формування етноконфесійної групи — волохів (православна віра на Буковині називалася в народі волоською)” [6, с. 99].

З XVIII століття на території України селилися західноєвропейські колоністи (німці, французи, голландці, швейцарці, австрійці та ін.), які зазнавали у своїх країнах переслідувань за релігійні переконання. Це спричинило виникнення на території країни протестантських громад менонітів, методистів, лютеран та ін. Поширенню протестантизму сприяло й те, що землі на півдні України, які належали Запорозькій Січі, після її знищення безкоштовно передавались у користування західноєвропейським колоністам, значний прошарок котрих становили протестанти.

Отже, “поліетнічний склад населення України, що формувався протягом століть, сприяв історичному існуванню різноманітних конфесій та релігійних течій” [1, с. 34]. Деякі з них існують дотепер, інші трансформувалися і злилися з новими конфесіями. Але з-поміж різноманітних конфесій домінантне становище посідало православ’я, котре сповідували більшість українців, росіян, білорусів та інших груп населення, і лише в Західній та Правобережній Україні мільйони прихильників мала греко-католицька церква, послідовниками якої були українці.

Важливо також підкреслити, що історія Української держави не знала гострих міжрелігійних війн, значних міжконфесійних і міжцерковних конфліктів. Щоправда, траплялися суперечки між уніатами та православними. “В Україні у минулому панувала певна віротерпимість, що дозволяло знаходити тут притулок від переслідувань різноманітним послідовникам релігійних конфесій, члени яких виборювали свою незалежність від панівної церкви” [11, с. 121]. Тому сучасні конфесійні та міжцерковні конфлікти, які виникають спорадично в окремих регіонах України, не мають історичних коренів, а зумовлені певними політичними чинниками.

По-третє, звернемо увагу на поліконфесійність складу населення України. Україна — поліконфесійна держава. “Існуюче різноманіття конфесій у сучасних її кордонах можна умовно розділити на традиційні, котрі склалися у процесі етноісторичного формування країни, та нетрадиційні релігії, які виникли у минулому столітті на засадах традиційних і поширилися відносно недавно. Наявні релігійні організації можна також умовно розмежувати на громади національної церкви, конфесії національних меншин, церкви (громади) східних віросповідань. Можливий поділ конфесій також за іншими критеріями” [11, с. 98].

Найбільшою за кількістю релігійних громад, масовим впливом на національно-

духовні процеси в Україні є **православна церква** із широким колом прихильників — українців, росіян, білорусів, румун, молдаван, болгар, албанців, греків, гагаузів та носіїв інших етнічних груп. У просторі поліконфесійного суспільства православна церква не характеризується одноманітністю. Вона “складається з таких основних утворень: Українська православна церква Київського патріархату, Українська православна церква Московського патріархату, Українська Автокефальна православна церква, які разом з іншими православними громадами об’єднують понад 9,5 тисяч організацій, що становить майже 53% всієї релігійної мережі України” [8, с. 74]. Таке різноманіття православних утворень підтримане процесом національного державотворення, сприятливими політичними чинниками, наявністю представників різних етнічних груп, які традиційно належали до певних православних релігійних громад.

Хоч окремі православні утворення виникли на межі 80–90-х років минулого століття, історично існування православ’я в Україні започатковано ще за часів Київської Русі — із прийняттям християнства та постановом Київської митрополії під юрисдикцією Константинопольської патріархії. Згодом українське православ’я приєдналося до Російської православної церкви, яка визначала долю православних громад на теренах України. Після утворення суверенної Української держави, широкої демократизації суспільства і значного поліпшення державно-церковних стосунків сталися зміни в монопольному становищі російського православ’я. На національно-територіальних засадах відновила діяльність УАПЦ, а з часом, завдяки об’єднанню частини релігійних громад і духовенства УПЦ МП та УАПЦ, виникла УПЦ КП. Нині управління церквою здійснює Вища церковна рада на чолі з патріархом київським і всієї Русі-України.

У стосунках між трьома гілками православ’я загалом спостерігаються на-

пруженість і часті суперечки, що інколи призводять до міжцерковних конфліктів. “Власне, розпад православ'я на три самостійні, недружні церкви, які претендують на монопольну презентацію всього православ'я в Україні, є виявом небувалої в історії нашої країни кризи православ'я” [1, с. 45]. До того ж цю кризу поглиблює грубе втручання у внутрішньоцерковні справи представників політичних партій та рухів, а також сприяння конфліктній ситуації з боку окремих зарубіжних релігійних центрів, котрі виборюють “свої канонічні українські території” [2, с. 35].

Українська **греко-католицька церква** започаткована Берестейською (1596) та Ужгородською (1649) уніями. “З моменту легалізації (1989 р.) УГКЦ відновила свою структуру, а за кількістю громад (3200) посідає нині друге місце після православ'я в Україні” [10, с. 79]. Переважна більшість парафій (97%) розташовані в західних областях України. До цієї церкви належать і 19 греко-католицьких єпархій, що діють серед української діаспори. Очолює церкву (окрім Мукачівської єпархії, безпосередньо підпорядкованої Ватикану) верховний архієпископ. Хоча процес відбудови УГКЦ перебігає стабільно, проте ця церква втягнута у складні та гострі протиріччя із православ'ям. Історично склалося так, що територією сучасної України пролягала межа між зонами домінування православ'я і католицизму. На цій межі й точилася боротьба за вплив на громади УГКЦ. Греко-католики боронили свою незалежність від православних і католиків, що зумовило наявність сучасних конфліктних ситуацій.

Загалом УГКЦ активно впливає на національне відродження, розвиток національної свідомості й культури народу. Важливою ознакою суспільної діяльності УГКЦ є зусилля з подолання застарілої міжконфесійної ворожнечі між греко-католиками і православними. Між ними поступово налагоджуються нормальні цивілізовані контакти, їхні ієрархи беруть участь у спільних заходах (церемо-

ніях і святах), висловлюють прагнення до християнської єдності, створюють в окремих областях Екуменічні ради для погодження міжконфесійних і міжцерковних непорозумінь (Івано-Франківськ, 1997 р.) за участю представників облдержадміністрацій тощо.

Римсько-католицька церква існує на території України з XIV століття, коли була утворена Католицька митрополія, з XVI століття розпочалося поширення католицизму переселенцями з Польщі. “РКЦ практично закінчила свою розбудову, утворивши Львівську архідієцезію як її духовний центр, відповідні управлінські та духовно-навчальні структури” [15, с. 321]. У підпорядкуванні нунція (посла) Ватикану в Україні автономно діє структура РКЦ у Закарпатті – Закарпатська апостольська адміністрація Римсько-католицької церкви. Нині більш як 700 католицьких громад функціонують в усіх областях України.

Основні зусилля церкви на сучасному етапі спрямовані на відродження церковної мережі, що існувала у період найбільшого впливу католицизму в Україні – у XVIII–XIX століттях. Водночас католицькі громади беруть активну участь у розбудові національної державності, духовного відродження народу, в подоланні міжконфесійної ворожнечі, яку постійно роздмухували всі попередні режими. РКЦ стає, зрештою, повноправним членом нашого церковно-громадського життя, її ієрархи та вищі духовні особи долучаються до роботи Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, котра є прообразом майбутнього єднання віруючих різних конфесій.

Іслам — одна з конфесій національних меншин, представники яких на теренах України з'явилися ще за часів формування етнічної групи кримських татар, які прийняли мусульманську віру. Згодом громади послідовників ісламу були утворені переселенцями з Поволжя (татари), Середньої Азії (узбеки, туркмени), Кавказу (азербайджанці, чеченці та ін.). Кількість мусульманських громад

в Україні зросла до 200. Однак єдиної церковної структури ця конфесія не набула. Нині офіційно діють три зареєстровані самостійні центри у Києві, Донецьку, Криму. Створено мусульманську політичну партію. При цьому "мусульмани України активно підтримують політику національного державотворення, беруть участь у збереженні культурної самобутності національних меншин. Проте певне напруження у мусульманському середовищі характерне для Криму, де зосереджена лєвова частка прихильників цієї конфесії" [11, с. 231]. В основному ситуацію загострює відсутність достатньої кількості кваліфікованих служителів культури і відповідних культурних споруд, що зумовлено негараздами в облаштуванні життя кримських татар.

Досить широко представлені в Україні **церкви протестантського напрямку**. Вони об'єднують близько 4 тисяч релігійних громад. Разом із православними, греко-католиками й католиками християнські течії об'єднують понад 17 тисяч релігійних організацій, котрі функціонують в Україні. "У протестантських церквах є необхідні управлінські структури, що діють на підставі статутів, зареєстрованих у встановленому законом порядку" [11, с. 237]. Тут панують спокій і діловитість, відсутні гострі протиріччя між громадами, активно ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська та благодійна робота. Найбільш поширена діяльність таких протестантських церков:

1. *Церква євангельських християн-баптистів* (Союз ЄХБ України), послідовники якої з'явилися на теренах України в 60–70-х роках минулого століття. У 1961 році від Всесоюзної церкви ЄХБ від'єдналася громада баптистів-ініціативників, утворивши згодом Раду церков ЄХБ. Послідовники останньої є і в Україні. В 1990 році, після розпаду Всесоюзної церкви ЄХБ, послідовники баптизму в Україні отримали самостійність.

2. *Церква християн віри євангельської* (ХВЕ, або п'ятидесятники) — одна

з течій п'ятидесятників не тільки у світі, а й на теренах України. Послідовники американської церкви Асамблеї Бога з'явилися на території нашої країни у 20-х роках ХХ століття. Зокрема, на території Тернопільської області було започатковано віросповідання ХВЕ, а в Одесі, під впливом проповідника І. Воронаєва, місіонера американської церкви п'ятидесятників, започатковано віросповідання християн євангельської віри (ХЄВ). Окремо від зазначених церков існує ще велика кількість відрубних релігійних громад п'ятидесятників (ХВЕ). Нині в Україні діє Всеукраїнський союз ХВЕ (п'ятидесятників) України та Союз вільних церков ХВЕ України.

3. *Церква Свідків Єгови*, послідовники якої в Україні з'явилися після возз'єднання західних земель, де у 20–30-х роках минулого століття було засновано перші громади. Це — пізня течія у протестантизмі, що виникла в 70-х роках ХІХ століття (офіційна назва існує з 1931 року). Після довгого невизнання з боку держави наприкінці 80-х років цю церкву було, зрештою, юридично оформлено. Українські громади Свідків Єгови підпорядковані центру в Брукліні (США).

4. *Церква адвентистів сьомого дня* (АСД) — одна з найбільших течій в адвентизмі, послідовники якої в Україні (Криму та Запоріжжі) з'явилися 1887 року. Внаслідок розколу в АСД від них відійшли громади адвентистів реформаційного руху, які все ж залишились у межах віросповідання. Громади адвентистів у нашій країні об'єднані в Українську уніонну конференцію АСД. Загалом вищезгадані протестантські церкви мають помітний вплив на всі сфери суспільного життя і духовність народу.

Церкви окремих національних меншин в Україні представлені такими релігійними конфесіями:

1. *Закарпатська реформатська церква* (угорська) має своїх послідовників серед угорців (мадярів), котрі проживають головню в Закарпатській області. Реформатське віровчення близьке до

догматів ортодоксального кальвінізму, започаткованого у 20-х роках XVI століття у період Реформації. Його послідовники з'явилися на теренах України внаслідок угорської колонізації Закарпаття, що мала місце під час загарбання Угорщини Оттоманською імперією та витіснення звідти українського населення. Слід зазначити, що частину послідовників реформатської церкви складають чехи, а певний сегмент угорців – послідовники католицизму. Протестантські течії, що набули поширення в Україні, беруть активну участь у суспільному житті, відродженні української духовності та держави.

2. *Російська православна старообрядницька церква* (Білокриницької згоди) та *Російська православна старообрядницька церква* (Безпопівської згоди) сформувалися на території України серед російських переселенців, які утікали від релігійних переслідувань після церковної реформи XVII століття у Російській державі. “Перші поселення старовірів виникли на Чернігово-Сіверщині у 60-х роках XVII століття. У XVIII столітті старовірські поселення з'явилися в Подільській губернії (засновані пилипівцями) та в межах Північної Буковини (засновані липованами)” [6, с. 231].

3. Серед релігійних організацій російських національних меншин варто відзначити й громади *молокан*, які виникли на теренах України у першій третині XIX століття через переслідування їхніх прихильників з боку Російської православної церкви. Трохи раніше в Україні заснували свої селища православні *сектанти-духобори*, які також тікали від переслідувань. Нарешті, на початку 30-х років минулого століття в Україні серед російського населення утворилися секти прихильників *Істинно-православної церкви* (ІПЦ).

4. Об'єднання релігійних громад *іудейського віровизнання* мають своїх послідовників з-поміж єврейської національної меншини. Поселення євреїв в Україні

історично обумовлено. Серед єврейського населення є також прихильники сучасних течій в іудаїзмі (див. вище). Іудаїстськими громадами в Україні керують два центри.

4. *Вірмено-григоріанська апостольська церква*, послідовниками якої є представники вірменської діаспори. Перші вірменські колонії виникли на сучасній території України (в Криму) ще в XI столітті, компактні поселення з'явилися у XV–XVII століттях на західноукраїнських землях. Серед вірмен є й послідовники *Вірмено-католицької церкви*.

5. *Караїми* – народ, котрий живе переважно в Криму і походить від послідовників секти іудаїзму, що виникла у Вавилоні в VIII столітті і не визнавала Талмуду. Все це спричинило існування в Україні етноконфесійної групи – караїмів.

6. *Кримчаки* – етнічна група, яка проживає переважно в Криму і є нащадками давнього автохтонного населення Криму, котре згодом прийняло іудаїзм (за іншою версією, це нащадки кримських євреїв і генуезців, які перейняли тюркську мову). Звідси походить й утворення цієї етноконфесійної групи.

7. Серед інших національних меншин, які населяють територію нашої країни – послідовники *Німецької євангелічно-лютеранської церкви, Шведської євангелічно-лютеранської церкви, Корейської методистської церкви* та інші конфесії.

На теренах України набули поширення релігійні громади нових культів, або **релігії нового віку**. Ці нові релігійні утворення 60-х років минулого століття виникли спершу в США, а згодом поширилися у Західній Європі та Україні (80–90-і роки). “Умовно нові релігії поділяють на три групи: 1) культу, що виникли на запозичених християнських ідеях і пропонують власний шлях до спасіння (“Діти Бога”, *Місцева церква, Церква об'єднання (уніфікації)*) тощо); 2) культу, що виникли на основі східних вірувань (*рух “Харе Кришна”, віра Багаї, “Місія божественного світла”*) тощо); 3) культу, що практикують медитації,

духовні вправи, психічні сеанси тощо (*Церква сайєнтології, Товариство трансцендентальної медитації та ін.*)” [14, с. 273].

Розгляньмо найбільш поширені в Україні нові культи зі стислим викладом змісту їхніх догматів та особливостей культу. Істотного впливу на загальну релігійну ситуацію в Україні вони не мають, хоча діяльність окремих із них сприймається неоднозначно.

Серед нетрадиційних культів в Україні найпомітнішим є *Товариство свідомості Кришни*, яке має свої громади в багатьох містах країни. Керівники ятр (організацій кришнаїтів) мають зв'язки зі Шведським регіональним центром МТСК1, звідки отримують культову атрибутику та літературу. Гуру, наставником українських кришнаїтів та інших організацій, є член Всесвітньої ради МТСК американець Р. Кампаньйола (духовне ім'я Шріла Вішнупад).

Після довгого перебування в напівлегальному становищі громади кришнаїтів офіційно визнані нашою державою. Джерелом віровчення і культу кришнаїзму були вірування: 1) індуїзму (індуїстські поняття: карма – причинний зв'язок між діями людини та її долею; інкарнація – реалізація духовної субстанції бога Кришни; гуру – вчитель; індуський пантеон Богів – Шива, Вішна, Кришна тощо); 2) бхактизму (бхакті – любов, ушанування) – антифеодальний рух XV–XVI століття, який проповідував рівність усіх перед богом, боровся проти кастового поділу, пропагував любов до людини. Стати бхакті у кришнаїтів – це бути відданим послухником бога Кришни; 3) вішнуїзму – релігійно-філософська традиція, що йде від реформатора Чайтаньї (XVI століття). Реформуючи індуїзм, він закликав відмовитися від схоластики у тлумаченні Ведант індуїзму, а частіше й невтомно благословляти бога Кришну. Чайтанья встановив обов'язкове багаторазове колективне розспівування мантри “Харе Кришна”, щоб отримати спасіння від бога.

Власне, свідомість Кришни – це позначення надприродного духу, який пронизує весь світ. Завдання членів громади – пристосуватися, прилучитися, приєднатися до Кришни, трансцендентного буття. Святим письмом кришнаїтів є “Бхагавад-Гіта” та “Бхагавата Пурана” – частини великого індійського епосу “Махабхарата”. Культ у кришнаїтів зводиться до бхакті-йоги – спасіння через любов і відданість богові Кришні. Цей культ реалізується, зокрема, у розспівах мантри “Харе Кришна”. Обов'язковий мінімум декламації – 1728 повторень святої великої мантри. Відлік ведеться за допомогою ритуальних чоток (108 зерен перебираються 16 раз). В Індії число 108 вважається магічним. Мантра розспівується перед кожним уживанням їжі, під час спільних богослужінь, після всіляких дій тощо (наприклад, після статевих контактів – 50 тисяч раз). Вважається, що 16 слів мантри відтворюють певну трансцендентальну вібрацію звуку, що допомагає людині прилучитися до Кришни. Для цього ж треба постійно розмірковувати про бога Кришну, від двох до шести разів на добу виконувати обряд “аратрика” (вітання Господа). Прихильники Кришни дотримуються певних свят і постів. “Три найвідоміші свята – Дні явлення Кришни, Радхи і Прабхупаді. Їхні статуї, одягнуті в шовк і прикрашені коштовностями, поміщають у храмах, їм поклоняються, доглядають за ними, миють, змінюють одяг тощо” [15, с. 127]. Послідовник громади повинен наслідувати чотири принципи духовного розвитку (не вживати в їжу м'яса, риби, яєць, дурманних речовин, не грати в азартні ігри, не вступати у статеві зносини поза шлюбом, а в шлюбі – лише для зачаття дитини); систематично читати “Бхагавад-Гіту”; вживати лише вегетаріанську їжу; жертвувати плоди своєї діяльності Кришні; спілкуватися переважно з одновірцями. Перед вступом до громади треба пройти “ашраму” (колективне поселення одновірців). В Україні громади кришна-

ітів зареєстровані в державних органах згідно із Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

До нетрадиційних релігій в Україні можна віднести *РУН-віру* (Рідну українську національну віру). Її засновником і реформатором є Лев Силенко, американський громадянин українського походження. Послідовники РУН-віри закликають поклонятись і вірити в бога слов'ян Дажбога, який є свідомістю світу, з якого виникла людина. “Дажбог, — пише Л. Силенко, — це свята Правда, Справедливість, життєтворче світло, святий дух, Воля”. Заповіді РУН-віри такі: розумій і люби свого бога; не поклоняйся чужим богам; самовдосконалюй розум, душу й тіло; вір у себе; люби своїх рідних; виховуй дітей у душі РУН-віри; шануй духовність своїх нащадків; шануй свята РУН-віри та ін. РУН-віра вчить, що для того, щоб мати рай у душі (за РУН-вірою, рай і пекло знаходяться в душі людини) потрібно жити за законами праведного життя. Ось ці закони: а) правильне мислення — воля, мета, подвиг; б) правильне бажання — любов, справедливість, послідовність; в) правильне виконання — відповідальність, точність, дисципліна; г) правильна їжа — якісна, національні страви, обрядність тощо. Символом РУН-віри є білий прапор із зображенням сонця і написом “РУН-віра”. Громади послідовників цього культу офіційно зареєстровані в державних органах влади.

Церква об'єднання (уніфікації) — одна з найвпливовіших серед сучасних нових культур. Заснована корейським проповідником Сан М'ян Муном 1954 року як “Товариство Святого Духа з об'єднання світового християнства”. У Кореї цю організацію називають “Церква Тонгіль”. За легендою, Муну явився Ісус Христос і доручив виконати до кінця місію спасіння, стати новим месією. Канонічним текстом віровчення громад Муна стала праця “Божественний принцип”, яка заступила християнську Біблію. Теологія Муна зосереджена на вчен-

ні про трьох Адамів і трьох Єв. Перша пара їх була створена Богом, щоб вони породили досконале людство. Але Єва вчинила перелюб із Сатаною (Люцифером) і прирекла людський рід на довгі страждання. Нащадком Єви від Люцифера був Каїн, який, на думку Муна, уособлював комунізм. Авель був сином Єви від Адама і символом демократії. Другим Адамом був Ісус Христос, який не виконав своєї божественної місії, бо не приніс людям духовного й фізичного спасіння. Третій Адам має принести людям фізичне спасіння, тому що він є “Господь другого пришествя”. Завдяки витлумаченню текстів Біблії й футурології Мун зробив висновок, що “Господь другого пришествя” народився в Кореї 1920 року (сам Мун народився тоді ж).

Послідовники релігійного вчення Муна досить активно проводять місіонерську діяльність. Пропагуючи прийдешність месії, мирне об'єднання людей тощо, вони намагаються залучити якомога більше людей у свої громади, де проводяться колективні молитви і співи. Віруючі дотримуються догмату, за яким спасіння можна досягти власними зусиллями людини, заслугами її перед громадою, оскільки новий месія виноситиме свої рішення на суді згідно зі ставленням людей до церкви Муна. У комунах послідовників цього вчення заборонено вживати алкоголь, тютюн, наркотики, заохочується одноманітність в одязі (уніформа), скромність у побуті, практикується суворе дотримання розпорядку дня. Віруючі зобов'язані постійно працювати, щоб дістати матеріальні засоби для об'єднання людей всіх віросповідань у єдину божественну сім'ю. Громади Церкви об'єднання (уніфікації) активно діють на теренах України, намагаючись залучити якомога більше прихильників.

Організація віри Багаї (Бахаї) започаткована в середині XIX століття в Ірані, ця релігія об'єднує понад 5 мільйонів послідовників у 166 країнах. Її засновником вважається один із лідерів релігійного руху бабітів Баха-Улла (Ба-

га-Улла), якого 1863 року публічно проголосили месією всіх релігій. Оскільки церемонія відбулася у Багдаді в саду Різван з 21 квітня по 2 травня, то цей період увійшов в історію релігії як свято Різван (відзначається прихильниками на перший, третій і дев'ятий день травня). “Головний догмат віровчення Багаї – принцип “світової єдності людства”, що є останньою стадією соціального розвитку людства на його шляху до зрілості. Світова єдність стосується кожного, в ній кожен може знайти вираз своїх прагнень та ідеалів. Такого стану розвитку людства буде досягнуто, коли люди усвідомлять, що “світ – єдина країна і всі люди – її громадяни”” [15, с. 342].

Послідовники віри Багаї шанують усі релігії світу, а їхніх засновників – божественними посланцями. Кришна, Аврам, Зороастр, Мойсей, Будда, Ісус, Мухаммед, Баха-Улла створили не лише релігії, а й надихнули до розвитку самостійну цивілізацію. Всі великі релігії світу божественні за походженням, а святі книги цих релігій – священні. За переконаннями прихильників віри Багаї, їхній учитель – останній за часом пророк Бога на Землі, і його місія – реалізувати єдність релігій світу. Віра – найперший фактор миру і справжнього прогресу людства. Істинна віра і наука не суперечать одна одній, позаяк вони є засобом духовного зростання і матеріального прогресу. “Кожна людина має вдосконалювати свою духовну природу, щоб пізнати Бога. Духовна сутність, душа людини – вічна, тіло розпадається зі смертю” [12, с. 315]. Етична доктрина віри вимагає від віруючих справ, а не слів, пропонує будувати своє життя на основі вчення Баха-Улли і демонструвати цей приклад іншим людям. Забороняється аскетизм – людина повинна користуватися всіма даними Богом життєвими благами. Віруючим заборонено вживати алкоголь і наркотики, мати позашлюбні зв'язки, вдаватися до азартних ігор, жебрацтва, работоргівлі, крадіжок, жорстоко поводитися з тваринами, спо-

відати гріхи та обдурювати людей, злословити, вбивати й цілувати руки. Серед послідовників віри Багаї відсутні професійні служителі культу, оскільки кожному слід бути вчителем своєї релігії та поширювати вчення. Для цього всі повинні бути освіченими. Взагалі слід набувати знання тих наук, ремесел і мистецтв, які можуть принести користь людям і покращити їхнє життя на Землі. Незнання є причиною забобон і марновірства. “Культ віри Багаї має 9 свят, під час яких припиняються всілякі роботи. Одне свято запроваджене у пам'ять про Декларацію Баба, де оголошено початок нової ери світу і всесвітнього братства (створено 22 травня 1844 року). Три свята – в пам'ять про Декларацію Баха-Улли. Інші свята присвячені дням народження та пам'яті про кончину Баба і Баха-Улли. Дев'яте свято – Новий рік. Бахаїстський рік має 19 місяців по 19 днів. Між 18 і 19 місяцями додатково розміщують 4 або 5 днів, щоб мати повний рік. Початок і закінчення доби визначаються заходом сонця. На початку кожного місяця віруючі проводять свої збори або свято Дев'ятнадцятого дня, на яких співають, читають і декламують обрані місця зі святих книг, звітують про діяльність Духовної ради та її комітетів, проводять спільну трапезу. Зібрання послідовників віри Баха-Улли проводяться у Будинках поклоніння” [15, с. 385].

Верховним і центральним органом управління міжнародною організацією віри Багаї є Всесвітній дім справедливості. З 1968 року існує 11 Континентальних колегій радників (по одній у Європі та Австралії, по три в Африці, Північній та Південній Америці), які співпрацюють із Національними духовними радами, котрі обиралися на національних з'їздах під час свята Різван. Остання існує і в Україні. Вона організовує зустрічі, лекції, збори віруючих, на яких розповсюджують віровчення та відповідну літературу.

Серед новітніх релігійних культів, що нині набули поширення в Україні, певний інтерес викликають *окультизм*, або

окультні релігії. Слово “окультний” означає “таємний”, тому всім окультним релігіям властива таємна, секретна для широкого загалу природа вірувань і ритуалів. Утім це не перешкоджає брати участь в обрядах і ритуалах цих релігій усім бажаючим. Тому сучасна молодь у пошуках нових образно-чуттєвих, екзотичних вірувань інколи звертається до окультизму. Дедалі частіше про ці культу почали згадувати на сторінках преси. Є потреба в науковому роз’ясненні широкому загалові та, зокрема, працівникам правоохоронних органів, особливостей окремих окультних вірувань, їхньої сутності й проявів.

Особливу зацікавленість серед вірувань окультизму викликає культ *сатанізму*. Сатанізм — це наслідок обоження диявола, образ якого створено релігіями іудаїзму та християнства. Послідовники сатани вважають, що перебувають з ним у зв’язку (в буквальному чи символічному значенні). Вони щиро визнають, що звертаються за допомогою до демонічних сил або ж до могутності самого сатани. Серед сатаністів є групи своєрідних ортодоксів, які вважають сатану реально духовною істотою, наділеною розумом, волею і почуттями. Інші сатаністи, помірковані, розглядають сатану лише як символ темних сил природи, що їх людина, маючи певні навички, може використати у власних цілях. Загалом “відродження сатанізму відбулося на початку минулого століття завдяки Алістеру Кроулі (1875–1947), який, за переказом, уклав договір із сатаною та називав себе “великим звіром Об’явлення” (звір, що виходить із безодні). У 60-х роках у США виникла Церква сатани, яку заснував Антон Лавей (Ентоні Лабей). Він же написав “Біблію сатани”. Послідовники церкви вважають сатану символом сили, яка дозволяє досягти влади та успіху. Церква сатани має свою ієрархію; щоб стати її членом, необхідно пройти складний обряд випробування і посвячення. До громади прихильників сатани у США, яка практикує

чорну магію, входять люди з різноманітних верств населення” [14, с. 274].

Сатанізм є спотворенням християнства, його зворотним боком (наприклад, сатаністи вшановують чорний колір, що символізує тілесні спокуси, на відміну від білого — символу чистоти і трансцендентності у християнстві). Сатана є “князь світу цього” (Ів., 12:31; 16:11), він протиборствує Богові та вимагає, щоб демони й люди поклонялися йому. Тому сатаністи вшановують “князя світу” як творця і бога, моляться йому, вдаються до чудотворств і пророцтв. Вони переконані в тому, що коли сила християнського Бога (якщо Він іще не вмер) убуває, то сила сатани зростає. Ісус Христос зображується ними як талановитий містифікатор, котрий обманув безсильних і розгублених людей, обіцяючи їм спасіння в обмін на покірність. Тим, хто вступає до громади сатаністів, пропонують звільнитися від почуття вини й комплексу неповноцінності, нав’язаних іудео-християнським світорозумінням, користуватись усіма радощами й насолодою життя. Члени таких громад збираються щотижня чи щомісяця на “служби” (збори), найчастіше в кількості 13 осіб (чоловіки й жінки), пародіюючи в такий спосіб Тайну Вечерю. Вважається, що сатана і сили зла надають перевагу темряві, тому збори починаються опівночі й тривають до ранку. Керує зборами верховний жрець — “князь темряви”. Під час зборів проводяться ритуальні поклоніння сатані, каяття за добрі справи, трапези, молитви тощо. За трапезою настає “чорна меса” з певним ритуалом. Особливого значення сатаністи надають знуцанню над хрестом та іншими символами християнства, щоб звільнитися, за їхнім переконанням, від страху перед цими символами. Цьому сприяє й те, що зібрання супроводжується найчастіше гнівом і люттю, мстивими закликami на адресу своїх ворогів, насамперед християн та їхніх пастирів, знищенням виготовлених із тканини чи воску ляльок, що символізують ворогів.

Важливим моментом сатанинських культів є залучення й посвячення нових прихильників. Воно передбачає укладення договору із сатаною. Договір цей може бути усним чи письмовим; в останньому випадку адепт підписує його власною кров'ю. Останній вважається священним і непорушним. Інколи нові послідовники сатани викреслюють свої імена з церковних книг і вписують їх у “книгу сатани”, яка зберігається в тайнику “головним жерцем” або “великим майстром”. Якіс договори укладаються навечно, інші — на певний час. “Новонавернений” до сил зла проходить “хрещення” (здійснюють сумішшю з води, солі та сірки) й отримує нове ім'я. Часто його помічають особливим знаком сатани на прихованій від сторонніх частині тіла. В сатанинському культі велику роль відіграють забобони, марновірство та психічні розлади у їхніх послідовників. Культ сатани ґрунтується на природних інстинктах людини, виховує в неї помсту, заздрість, агресивність тощо і тому шкідливо впливає на духовний розвиток особи. Часто сатаністи вчиняють тяжкі злочини. Через це культ сатани заборонено в багатьох країнах світу.

Існує ще ряд окультних вірувань: *астрологія, спіритуалізм, кабала* тощо, їхні доктрини знайшли відображення у релігієзнавчій літературі [10; 12; 14; 15 та ін.].

По-четверте, дослідження географічної мапи мережі віруючого населення України. У роки розбудови суверенної Української держави, загальної демократизації суспільних відносин та нормалізації державно-церковних стосунків, розпочався бурхливий процес відродження релігійного життя серед населення. Про це нагадують факти статистичного обліку конфесійних організацій. “Усього в Україні (1997 р.) налічувалося майже 17,6 тисяч зареєстрованих і 870 незареєстрованих релігійних організацій, що їх обслуговували до 17 тисяч священнослужителів. Нині на теренах України понад 170 монастирів, а в 68 духовних навчальних закладах налічується близько

11 тисяч слухачів. Зареєстровано 65 різноманітних конфесій, деномінацій, їхніх напрямків і тлумачень, понад 25 із яких з'явилися на початку 90-х років. У користуванні поліконфесійного населення країни — до 11 тисяч культових споруд і молитовних будинків” [11, с. 275].

Характерною рисою динаміки релігійних організацій є зростання їхньої чисельності й масове поширення в усіх регіонах та областях України. Про це свідчать порівняльні дані кількості релігійних організацій Державного комітету у справах релігій. Так, за останні роки в декілька разів збільшили свою чисельність православна конфесія, окремі протестантські церкви (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, єгови́сти), мусульмани та іудеї. Окремі релігійні течії, відновлені чи зареєстровані вперше на теренах України, набули масового поширення серед населення (наприклад, УПЦ КП) або стали домінуючими серед населення окремих областей (скажімо, УГКЦ — серед населення Львівщини). Знайшли відгук в Україні й нетрадиційні культу (неорелігії). Серед них: громади новоапостольської церкви (38), харизматичного напрямку (63), іудео-християн (6), церкви повного Євангелія (99), Товариства свідомості Кришни (23) тощо. Крім того, в Україні діють релігійні громади буддистів (24), даосистів (3), а також десятки інших релігійних громад східних культів.

Найвпливовішим і найбільш масовим серед різноманітних конфесій залишається православ'я. Кількість релігійних організацій православних утворень складає: “Українська православна церква Київського патріархату — понад 1,5 тис.; Українська Автокефальна православна церква — майже 1170; Українська православна церква Московського патріархату — близько 6,9 тисяч. Загалом православ'я налічує серед населення України майже 9,6 тисяч громад (без громад Російської православної старообрядницької церкви (39) та інших православних церков

(39)). У поєднанні з греко-католицькими громадами українське православ'я в декілька разів перевищує кількість громад подібного віровизнання в Росії, а також у десятки разів такі православні церкви, як Константинопольська, Александрійська, Антіохійська, Єрусалимська разом узяті. Ці церкви є першими в диптиху Вселенського православ'я апостольськими церквами" [11, с. 305].

Географічно найбільша кількість релігійних громад і організацій в областях Західної України: Львівській (2425/77), Тернопільській (1492/22), Закарпатській (1108/324), Івано-Франківській (1159/41) та Рівненській (945/33). Тут представлені громади майже всіх традиційних релігійних конфесій, а також окремих віровчень нетрадиційних і східних культів. Провідне становище серед віруючого населення тут посідають православ'я, греко-католицька церква, а також протестантські конфесії — баптисти, п'ятидесятники, єгови́сти тощо.

У 1996 році серед населення набули найбільшого поширення такі протестантські течії: євангельські християни-баптисти в Чернівецькій (116), Київській (109/6), Вінницькій (84/13) та Хмельницькій (93) областях; п'ятидесятники — в Рівненській (166/5), Волинській (100/5) і Тернопільській (66/3); єгови́сти — в Закарпатській (39/188), Львівській — (31/45) та Івано-Франківській (20/32); адвентисти — в Чернівецькій (76/8), Вінницькій (56) областях. Окрім того, в Закарпатській області діють реформатські громади (101). Воднораз найменшу кількість релігійних громад зареєстровано у південних регіонах України — Херсонській (256), Запорізькій (277/23), Кіровоградській

(241/20) областях і в Криму. Перевагу серед послідовників конфесій тут мають громади православних та окремих протестантських церков (баптисти, п'ятидесятники тощо).

У центральних областях і в східному регіоні України наявні майже всі існуючі в країні релігійні конфесії. За кількістю релігійних громад вирізняються центральні області — Київська (729), Полтавська (269/18) і Черкаська (451/6). Значно менше релігійних громад у східних областях України — Донецькій (446/65) та Луганській (296/2).

Отже, релігійна ситуація на українських землях на сьогодні далеко не однозначна. У соціально-політичному житті країни її треба не лише враховувати, а й змінювати на міжконфесійне порозуміння, толерантність віросповідань і гуманність взаєностосунків віруючих різних релігій та релігійних напрямків.

1. *Брайчевський М.Ю.* Утворення християнства на Русі. — К.: Наукова думка, 1988.
2. *Власовський І.* Нарис історії Української православної церкви: в 4 т. — Вид. 2-е. — Нью-Йорк; Київ, 1990.
3. *Митрополит Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. — К.: Обереги, 1992.
4. *Ульновський В.І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: У трьох кн., К.: Либідь, 1994.
5. *Калінін О.* Релігієзнавство. — К.: Наукова думка, 1994.
6. *Грушевський М.С.* Духовна Україна. — К.: Либідь, 1994.
7. *Історія релігії України: У 10 т. — Т.2: Укр. православ'я / За ред. П. Яроцького.* — К, 1997.
8. *Лубський В.* Релігієзнавство. — К.: Вілбор, 1997.
9. *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні: Навч. пос. для вузів. К.: Знання, 1999.
10. *Історія релігії в Україні: Навч. посібник / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький.* — К.: Знання, КОО, 1999.
11. *Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О.* Географія релігій: Навчальний посібник. — К.: АртЕк, 1999. — 504 с.
12. *Релігієзнавство / За редакцією В. І. Любського* — К.: Академія, 2000. — 408 с.
13. *Фурман А.* Психокультура української ментальності. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 132 с.
14. *Черній А.М.* Релігієзнавство: Посібник. — К.: Академвидав. — 2003 — 352 с.
15. *Бистрицька Е.В., Зуляк І.С.* Історія релігії. Збірник документів і матеріалів. — Тернопіль: Астон. — 2003. — 524 с.

Надійшла до редакції 31.12.2004.